

Hazarlar iudeýlige geçdimi?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

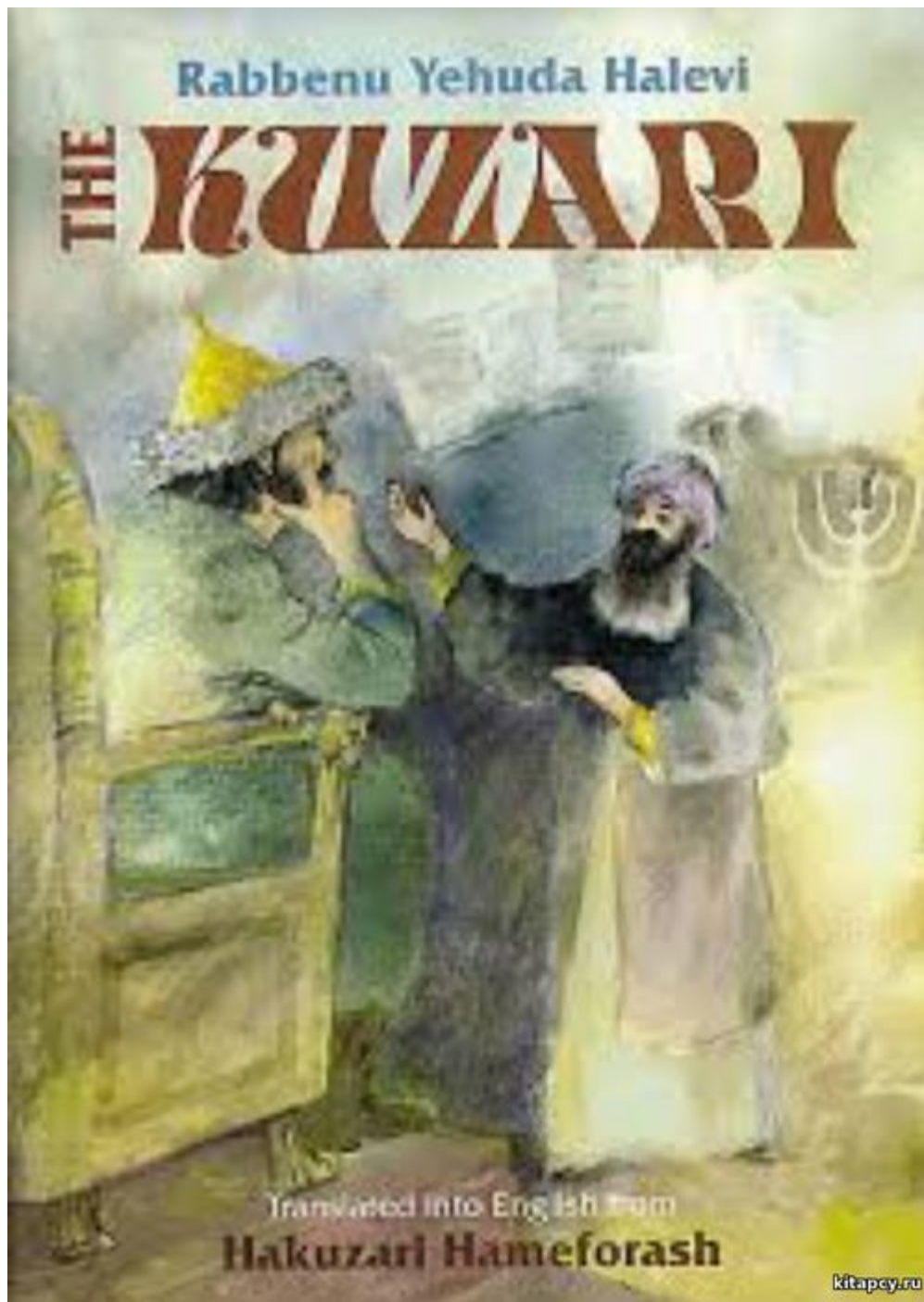
Hazarlar iudeýlige geçdimi? HAZARLAR IUDEÝLIGE GEÇDIMI?



Orta Aziýanyň halky bolan hazarlaryň bir böleginiň ýa-da hemmesiniň IX-X asyrlarda jöhit dinine geçendigi hakda giňden ýaýran pikir bar. Emma subutnamalaryň düýpli analiziniň yzyndan Ierusalimiň Ibrany uniwersitetiniň ylmy-barlagçysy professor Şaul Stemfer «hekaýa gyzykly bolup görünýänem bolsa», beýle öwrülişigiň asla bolmandygy netijesine geldi. Umumylykda alanda VII asyrdan X asyra çenli hazarlar Hazar deňziniň we Garadeňiziň arasyndaky sähralyklary öz içine alýan imperiýa höküm etdiler.

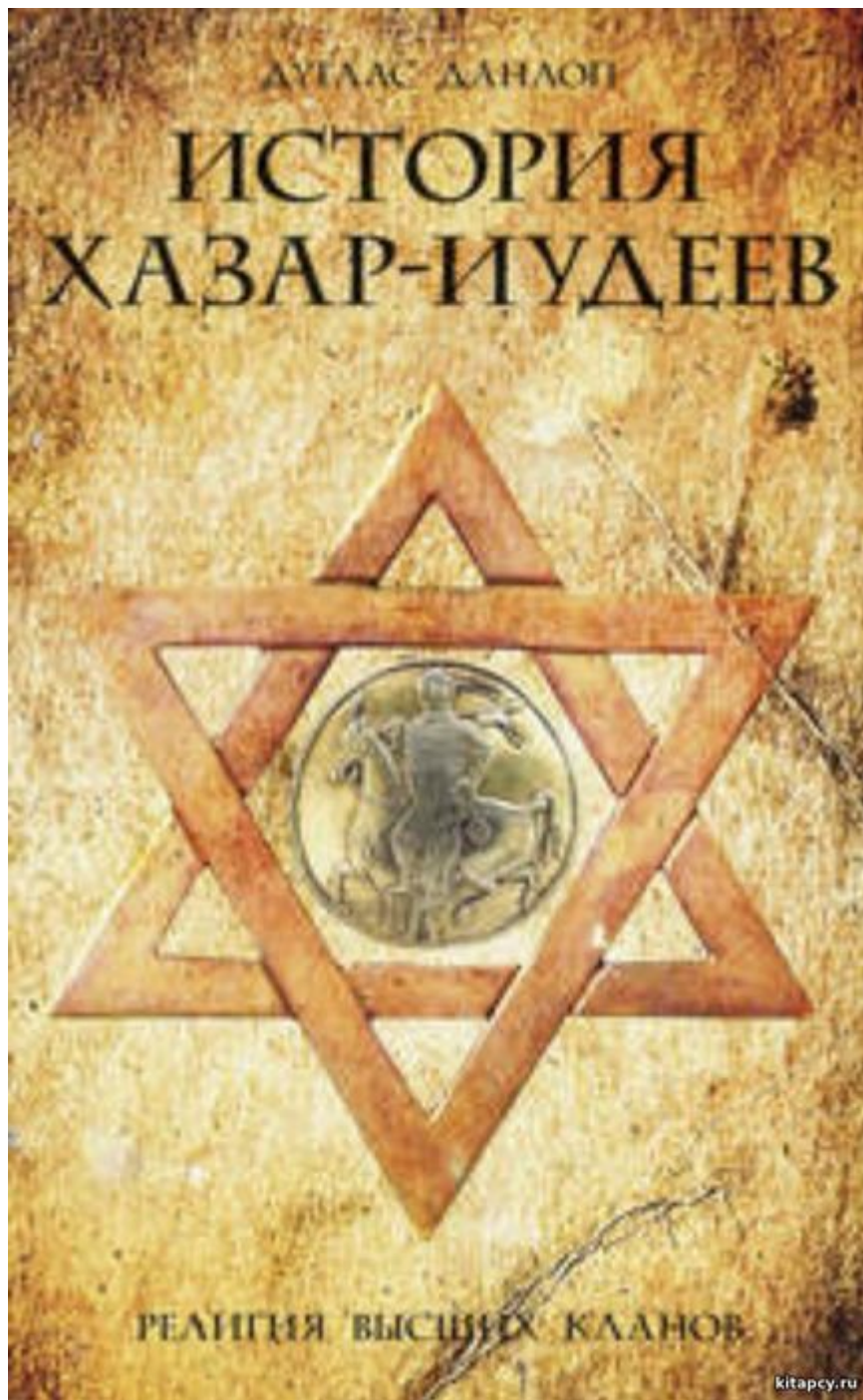
Hazar medeniýeti we jemgyýeti hakda saklanyp galan onçakly zat ýok: olar yzlarynda edebi miras galdyrmadyr, arheologiki tapyndylaram ýeterlik bolanok.

Hazar imperiýasy Kiýew knýazy Swýatoslaw tarapyndan basylyp alyndy. Şondan soň hazarlardan örän az zat eşidildi. Şeýle-de bolsa, hazarlaryň ýa-da liderleriniň belli bir derejede iudeýlige geçendigi hakda giňden ýaýran ynanç bar.



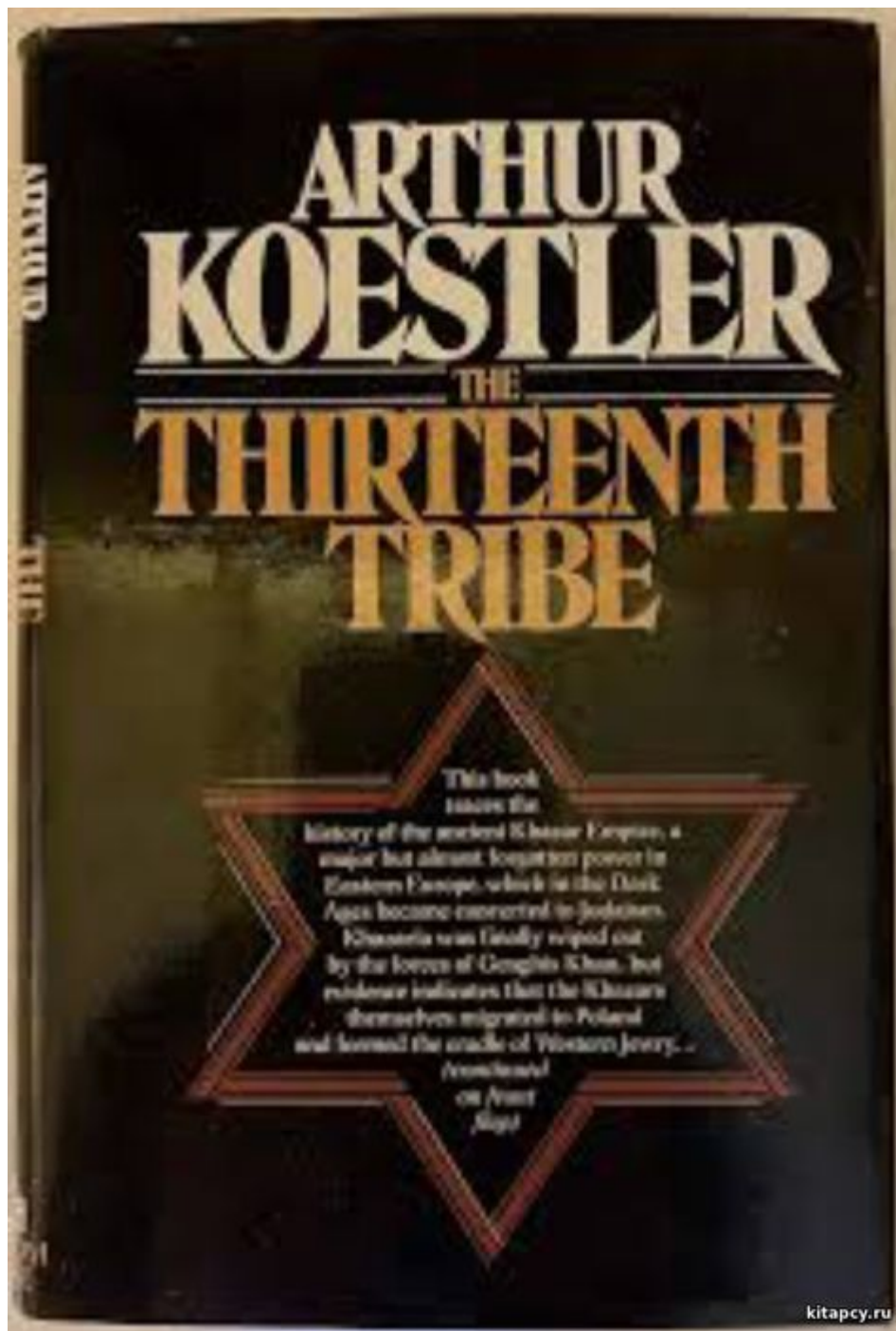
Hazarlaryň iudeýligi hakdaky habarnamalar ilkinji bolup IX asyryň soňlarynda musulman eserlerinde we X asyrda iki ibrany dilinde ýazylan ýazuw ýadygärliginde agzalyp geçildi.

Jöhit ýazyjysy Ýehuda Galewi muny «Kuzari» atly kitabynda agzanda, hekaýat bilen giň köpçülik gatlaqlary habarly boldy. Soňky asyrlarda meselä has az üns berildi, emma 1932-nji ýylda hazarlar boýunça ibrany dilinde ýazylan gymmatly kolleksiyä ýüze çykdy we yzyndan ukrainaly alym Agafangel Krymskiniň ýazan alty tomluk «Hazarlar taryhy» orta çykdy.



Genri Gregor çeşmeler boýunça şübhe bildirýän tankydy synyny ýazdy, emma 1954-nji ýylda Douglas Morton Danlop temany «Iudeý hazarlarynyň taryhy» bilen kabul edilen taryhy ylmyň esasy ugruna degişli etdi.

Artur Kostleriň geçginli «On üçünji taýpa» (1976) kitaby Gündogar Ýewropa Aşkenaz jöhitleriniň köpüsiniň aslynyň hazarlardandygyny öňe sürüp, temany has köp günbatarly janköýeriň ünsüne hödürledi.



Munuň yzyny başga-da birnäçe ylmy iş doldurdy we tema şol bir wagtyň özünde ylmy häsiýetde bolmadyk möhüm gyzyklanmany dörettdi. Mysal üçin, Şlomo Sandyň 2009-njy ýyldaky geçginli «Jöhit halkynyň tapylyşy» hazarlaryň jöhitdigi we Gündogar Ýewropa jöhitleriniň köpüsiniň hazarlardan gelip çykandygy pikirini öňe sürdi.

Emma bütin bu gyzyklanmalara garamazdan Tel-Awiw uniwersitetinden Moşe Giliň gyzyklandyryjy, ýöne çaklaňja we çäkli makalasyndan başga öwrülişik pikirine degişli subutnamalara sistematiiki tankyt edilmedi.



Stemfer muña goşant goşan alymlaryň argumentlerini çäkli tekstologiki we numizmatiki subutnamalaryň ýygynynda esaslanýandygyny nygtaýar.

Fiziki subutnama kemterlik edýär: Hazarlaryň ýaşan ýerlerinde gazuw-agtaryş işlerini geçiren arheologlar açyk-aýdyň görnüp duran jöhitiň simwollaryny alamatlandyrýan hiç bir eser ýa-da mazar daşyny tapmadylar diýen ýaly.

Şeýle-de, taryhy we geografiki beýannamalaryň ýany bilen dokumental subutnamalar bilenbirlilikde öwrülme hekaýatyna dahyllylykda alynan dürli möhüm subutnamalary gözden geçirýär. Möhüm eserleriň arasynda ispaniýaly jöhitiň ýolbaşçy Hasdaý ibn Şaprut bilen hazarlaryň hökümdary Ýozefiň arasynda alşylan hat bar. Hazarlaryň esasan Kembriž resminamasy ýa-da Şeher resminamasy diýilýän taryhy beýannamasy arap dilinde ýazan taryhçylaryň dürli habarlary we beýlekiler.



Stemfer umumylykda ele alynanda, bu çeşmeleriň käbir ugurlarda ýoýulmalary, çaprazlyklary, gazanylan bähbitleri, kadaly däl kakofoniýany berýändigini we beýlekilerinde sessizlikden başga zat bermeýändigini aýdýar.

Çeşmeleriň ünsli öwrenulmegi käbirleriniň aýdylýan awtorlarynyň adyna ýalňyş berilendigini, beýlekileriňem şübhelidigini we ynandyryjy däldigini görkezýär.

Halyf el-Wasik Billah tarapyndan 842-nji ýylda legendar Isgenderiň diwaryny gözlemek üçin ugradylan Sellam dilmajyň jikme-jik habarnamasy ýaly iň ynamly döwürdeş ýazgylaryň köpüsi we Konstantinopolyň patriarhy Nikolyň 914-nji ýylda hazarlardan söz açýan hatynda olaryň dinini üýtgedendigi hakynda hiç zat aýdanok.

Umut ATASEWEN,

gadymydünýä taryhçysy / @atasevenoffica

Şenbe, 01.04.2023 ý. Taryhy makalalar